

Retorik: Ett källkritiskt verktyg?

En närläsning av hur retorik kan användas som
källkritiskt verktyg genom Viralgranskarens artiklar.

”De här människorna har alltså
knappt sagt ett sant ord. Av mig
ska ni få höra hela sanningen.”

Platon, Om kärleken och döden. s. 79

Kristoffer Heyl
Handledare: Anders Sigrell
Examinator: Mika Hietanen
C-uppsats i retorik

Sammanfattning

I denna uppsats har en närläsning skett på tre artiklar från Viralgranskaren. Syftet har varit att studera om retorik kan användas som ett verktyg för källkritik och med hjälp av retorikteori göra källkritiska resonemang. I analysen har resonemang och likheter funnits mellan Viralgranskarens granskningar samt retorikteorin även om de inte får exakt samma användningsområde. Viralgranskaren lägger lågt fokus på vem som är avsändare medan retoriken är dominant på detta område. I slutsatsen argumenteras det för att retoriken är ett användbart och praktiskt verktyg och därför även borde införas som obligatoriskt ämne på grundskolenivå utifrån uppsatsens frågeställningar.

Nyckelord: Viralgranskaren, källkritik, persona, ethos, doxa, retorik

Innehållsförteckning

1. Inledning och problemformulering	3
1.1 Syfte & frågeställning	4
1.2 Tidigare forskning	5
1.3 Metod & metodproblem	6
1.4 Material och avgränsningar	8
1.5 Bakgrund	10
2. Teoretiska begrepp	11
2.1 Persona & Ethos	12
2.2 Doxa	12
3. Analys	14
3.1 Analys av ”Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen”	14
3.2 Analys av ”Nej, bensinens sammansättning ändrades inte 1 maj”	17
3.3 Analys av ”Gammalt inlägg om “kaos och bajs” i hyreshus sprids – men få uppgifter stämmer”	20
4. Diskussion	23
5. Slutsats	24
Källförteckning	

”Tro inte på allt du läser på internet”

- Mamma

1. Inledning och problemformulering

När jag var barn vid millennieskiftets början hade jag mina första interaktioner med den värld som existerar på internet. Genom naivt surfande på skumma hemsidor dök det en dag upp ett popup-fönster som gratulerade mig för att jag var den miljonte besökaren på hemsidan och skulle fylla i mina uppgifter för att få mitt pris. Överlycklig, och med ett barns entusiasm, letade jag upp mina föräldrar som nonchalant släppte kommentaren längst upp på sidan: ”Tro inte på allt du läser på internet”. Detta minne har levt kvar än idag, men någonstans på vägen förändrades internet och många vuxna har glömt bort den lärdom de så enträget fört över på sina barn. I en undersökning gjord 2019 av Novus på uppdrag av Utbildningsradion (UR) framkom det att lågutbildade vuxna blir allt sämre på att navigera i det informationsklimat som existerar via sociala medier.¹ Individens möjligheter att förhålla sig kritisk till materialet försämras dessutom i takt med åldersökning vilket ökar betydelsen av att ta till sig av källkritiska verktyg och knep.² Detta märks inte minst på de otaliga exempel frilansjournalisten, och en av grundarna bakom Viralgranskaren, Jack Werner tar upp i sin bok *”Ja skiter i att det är fejk det är förjävligt ändå”* (2018a). I den diskuterar han flera vandringssägner som har spridits som fakta på sociala medier under den korta period internet har existerat i mänsklighetens historia. I boken *Fakta, fejk och fiktion* (2019) av Thomas Nygren framhävs det att många av de stora skillnaderna i demografin även handlar om utbildningsnivå. Människor som inriktat sig mot mer teoretiska program i gymnasiet är mer benägna att följa nyheter medan människor från praktiska gymnasieprogram tenderar att ha ett svalare intresse.

Dock, oavsett utbildningsnivå, är det viktigt att människor får kunskap och tillgång till de verktyg som behövs för att kunna genomföra källkritiska granskningar. I samband med icke-demokratiska influenser, felaktiga påståenden, hyperboler, demagoger eller anonyma avsändare är bristen på faktakollsnätverk³ ett allvarligt problem när Sverige samtidigt har en befolkning som

¹ Sveriges Utbildningsradio (2019) ”Allt svårare för äldre att granska nyhetskällor visar ny undersökning”.

² Jack Werner (2018b) ”Vad är en ’verklig artikel?’”.

³ Det finns fortfarande internationella faktakollsnätverk men då de sällan eller aldrig analyserar det svenska informationsflödet (och dessutom saknar lättillgängliga kanaler för oss svenskar) har jag valt att exkludera dessa. Uppdatering 20 april 2020. Detta var det aktuella läget när uppsatsen skrevs. Innan inlämning och examinering hann ske startades faktagranskarinitiativet Källkritikbyrån som har många likheter med Viralgranskaren. För att

alltmer tycker det är svårare att förhålla sig kritisk till internetbaserade källor. Trots Skolverkets införande av källkritik i undervisningen på grundskole- och gymnasienivå⁴ är befolkningens svårigheter att förhålla sig till internetbaserade källor ett fortsatt växande problem. Inte minst på grund av att fake news och desinformation får en stark grogrund samtidigt som många skolor brister i undervisningen av källkritik.⁵ Svårigheterna för gemene man gjorde att tidningen Metro lanserade företeelsen Viralgranskaren, för att hjälpa sina läsare att urskilja falska och vinklade nyheter.⁶

1.1 Syfte & frågeställning

Eftersom undervisningen av källkritik i svenska skolan inte håller den kvalité som förväntas av Skolverket är det nödvändigt att presentera åtgärder på problemet. Syftet med den här uppsatsen är därför att studera huruvida utökad kunskap om retorik kan öka förståelsen och kunskapen kring källkritiska resonemang. Genom att studera tre artiklar från Viralgranskaren är avsikten att jämföra om de granskningar som Viralgranskaren genomför, och de slutsatser som dras utifrån källkritiska principer, även hade kunnat göras utifrån befintlig retorikteori. Detta har lett till uppställningen av forskningsfrågan:

- ❖ Hur kan retorik användas för att underlätta användningen av och förståelsen för källkritik?

För att enklare besvara min frågeställning har även en underfråga utarbetats:

- ❖ Vad för funktion fyller Viralgranskaren för källkritik?

Valet av att studera Viralgranskaren grundar sig i att det varit en framstående aktör inom källkritiska resonemang och att det är en företeelse som varit väletablerad i svensk medierapportering.

inte behöva göra alltför stora revideringar i uppsatsen kommer Källkritikbyrån därför inte att behandlas vidare i uppsatsen. För den som vill läsa mer om initiativet finns www.kallkritikbyran.se.

⁴ Skolverket (2020) "Källkritik för yngre elever".

Skolverket (2020) "Källkritik för elever i årskurs 7-9".

Skolverket (2020) "Källkritik i gymnasieskolan".

⁵ Caroline Gyllenkrok (2018) "Skolor brister i undervisning om källkritik".

⁶ Jack Werner (2014) "Därför startar vi Viralgranskaren".

1.2 Tidigare forskning

Retoriska teorier och metoder har överlag inte hängt med i framfarten av sociala medier. Jens Kjeldsen skriver att medieteoretiska perspektiv är nödvändiga i kommunikationsforskning eftersom framväxten av nya former av medier under det senaste seklet skapat nya sätt att kommunicera, interagera och framförallt övertyga (Kjeldsen, 2016. s. 338). Inom retoriken har utvecklingen av befintliga, eller nya, teorier inte uppstått i samma tempo som sociala medier. Det finns därför en brist på retorikteori som tar hänsyn till de möjligheter samt svårigheter vi som talare, skribenter och publik ställs inför på sociala medier. Dock finns det många relevanta paralleller att dra mellan befintliga (och därmed ofta historiska) retorikteorier och dagens källkritik. Den romerske retorikern Marcus Tullius Cicero skrev redan i november år 55 f.v.t. (*Om talaren* 1:3.139-141) om problematiken kring att vissa texter kan tolkas på olika sätt utifrån diffusa och motsägelsefulla påståenden i förhållande till textens syfte (Bergh, 2008 [övers]). Han betonade att en viktig aspekt av texttolkningen är att avgöra vad för typ av text läsaren har att arbeta med och därmed i vilket syfte den är framkallad. Det fanns alltså redan under antiken en nödvändighet i att behärska och förstå texter utifrån sammanhang.

Även om mycket (huvudsakligen inom journalistik- och medie-) forskning finns kring fake news (se: McNair, 2018; Skinnell (red.), 2018), källkritik (se: Thurén & Werner, 2019; Werner, 2018a; Nygren, 2019) samt propaganda och desinformation (se: Gilly, 2016; Åsheden, 2018) saknas det ofta retoriska perspektiv. Det finns olika retorikdefinitioner att använda sig av, exempelvis Aristoteles definition ”Konsten att vad det än gäller finna det som är bäst ägnat att övertyga” (*Retoriken* 1.2.1 (1355b)) eller Anders Sigrells definition, ”Konsten att välja språk konstruktivt” (2013, s. 48). Innebörden i dessa, och andra, definitioner är betydelsen av språkanvändningen och därmed en förståelse för hur ordval och formuleringar kan väcka olika känslor och tankar hos mottagaren. Samma förståelse ligger i källkritikens intresse varpå kopplingen mellan dessa två ämnen möjliggör intressant input i forskningen.

Birger Bergh beskrev retorik bland annat som skillnaden mellan att ha rätt och att få rätt (2007), vilket återger en pessimistisk syn av retorik som även återfinns i kandidatuppsatsen *Lögnens retorik - en studie om dragningskraften i Fake News* av Fredrik Olsson & Pierre Perusko (2018). De skriver om fake news och menar att retorik är ett verktyg för att med alla möjliga

medel övertala, oavsett om det innebär demagogi och justering av sanningen. Magdalena Neteborns kandidatuppsats *Ethos och Persona på Facebook* (2017) är också relevant att nämna eftersom hennes uppsats behandlar två av de teorier som förekommer senare i denna studie samt att analysobjekten i uppsatserna är företeelser snarare än fysiska personer. Neteborns uppsats fokuserar dock snarare på hur facebooksidan Livrustkammaren använder humor i sina statusuppdateringar medan denna uppsats tar sig an ett källkritiskt perspektiv. Louise Baaz skrev om Viralgranskaren i sin masteruppsats *Är allt som står på internet sant?* vid institutionen för Kommunikation och Medier (2015) vid Lunds Universitet. Hon utreder bland annat begreppet källkritik och menar i sin slutsats på att det finns en konflikt i att journalister, till exempel genom Viralgranskaren, uppmanar till källkritik och ger tips på hur man kan gå tillväga när det i samhället finns ett lågt förtroende för journalister överlag.

1.3 Metod & metodproblem

Tillvägagångssättet i uppsatsen är som följande att tre stycken av Viralgranskarens artiklar kommer granskas utifrån den utvalda teorin.⁷ Att studera Viralgranskarens artiklar snarare än de originalartiklarna som de kritiserar, sker av två anledningar. För det första går det inte att hitta alla originaltexterna i dess helhet vilket försvårar möjligheterna att granska samma objekt som Viralgranskaren och sedan jämföra min retoriska analys med deras [källkritiska]. Därför har analysen i uppsatsen skett genom Viralgranskarens granskning av texterna.⁸ Den andra, och mer avgörande, anledningen till att granskningen sker genom Viralgranskarens artiklar framför originaltexterna är på grund av deras granskning. Detta skapar en möjlighet att jämföra retorikteorin med deras metod. Genom att studera vad Viralgranskaren kommit fram till med sina principer är min avsikt att försöka visa om samma slutsatser hade kunnats dra utifrån retorikteori. Detta görs enklast genom att se över deras granskning av originaltexterna snarare än att ställa upp egna källkritiska principer och göra en granskning utifrån dessa.

För att leva upp till Blacks tankegång kring forskarens icke-värderande roll till objektet är det i uppsatsen inte lämpligt att skapa nya källkritiska principer och definitioner när det finns andra, mer erfarna, auktoriteter på området.⁹ Genom att ställa ett urval av retorikteori (se nedan 2.0

⁷ Mer om detta i 1.4 Material & avgränsningar.

⁸ Dock, finns originaltexterna återgivna i sin helhet i Viralgranskarens artiklar varpå jag gjort bedömningen att det inte påverkar denna uppsats i någon högre grad.

⁹ Se 1.2 Tidigare forskning.

Teoretiska begrepp) mot de principer Viralgranskarens handbok (Larsson & Jonjons, 2018) listar är min förhoppning att kunna besvara frågeställningarna i uppsatsen.

Metoden som används i uppsatsen är en närläsning av källmaterialet. Detta riskerar att medföra en rad problem. Utifrån ett ontologiskt och epistemologiskt perspektiv måste vi som skribenter och läsare förstå innebörden av och problematiken kring objektivitet. Black (2016, s. 63ff) menar att ren objektivitet inte existerar. När vi skriver en text, oavsett om det handlar om en uppsats i gymnasiet eller en doktorsavhandling, väljer vi att skriva och förmedla information. Detta innebär medvetna såsom omedvetna avvägningar, där vi väljer bort ämnen och stoff för att det inte är intressant för oss eller det arbete vi ska göra. Dessa avvägningar sker utifrån ett subjektivt perspektiv, där skribenten väljer ut den information som upplevs som trovärdig och relevant. Black menade (2016, s. 63f) här på att det inte finns någon anledning att försöka vara objektiv, eftersom en intelligent person kommer förstå att skribenten inte är det. Istället beto- nade Black att det som spelar roll är hur rättvisa och kritiska människor är mot sin omgivning. Enligt Black handlar retorisk kritik (2016, s. 65) inte om att få våra åsikter och tankar bekrä- tade utan istället utmanade. Retorisk kritik ska inte berätta eller bekräfta vad vi redan vet utan säga oss något nytt, vilket inte är möjligt om vi är objektiva. Vi kan eftersträva objektivism, men då bara för att inte framstå som obildade eller högfärdiga (Black, 2016, s. 63, 66).

Likt hur Black menade att retorisk kritik handlar om att utmana sina och andras tankar (2016, s. 65) kan vi dra samma slutsatser utifrån närläsning som metod. I artikeln ”Leff in context: What is the critic’s role?” (1992) kritiserar Barbara Warnick närläsning som metod och Leffs användande av den. Hon menar att han drar slutsatser utifrån enstaka fall och texter istället för att sätta in dessa i den större kontexten. Dock behöver inte detta vara till en nackdel. Likt vad den okände författaren till *Ad Herennium* skrev (IV:6) går det inte att lära och upptäcka något nytt om vi ständigt refererar till vad tidigare experter författat. Att dra slutsatser och använda, samt skapa, nya exempel är en nödvändighet för att kunna bidra till fortsatt lärande. Därför bör nya idéer och tankegångar uppmuntras, givet att de är förankrade i empirin och rimliga slutsatser. Syftet med närläsning är att hjälpa tolkaren av texten att förstå och uppfatta saker som annars hade riskerat att gå oss bi. I artikeln ”Rhetorical Distance in ’Letter from Birmingham Jail’” (2004) beskriver Michael Osborn hur det i Martin Luther King Jr’s brev går att särskilja textens påstådda publik mot dess verkliga publik. Osborn drar även slutsatser om andra under- förståddheter som inte hade kommit till ytan utan en närläsning. Liknande slutsatser återfinns även i Leffs & Utleys artikel ”Instrumental and Constitutive Rhetoric in Martin Luther King

Jr.'s 'Letter from Birmingham Jail'"(2004). Med närläsning som metod finns alltså chansen att urskilja segment i texter som annars hade riskerat att gå oss förbi.

1.4 Material och avgränsningar

Eftersom källkritik är ett omfattande ämne kommer uppsatsen avgränsas i linje med vad som skrevs under 1.1 Syfte & frågeställning. Genom att studera ett brett fenomen, källkritik, utifrån tre artiklar som författats genom Viralgranskaren är det min förhoppning att kunna besvara frågeställningen om huruvida retorik kan användas som ett källkritiskt verktyg. Till min hjälp har följande tre artiklar valts ut:

→ "Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen."¹⁰

→ "Nej, bensinens sammansättning ändrades inte den 1 maj."¹¹

→ "Gammalt inlägg om 'kaos och bajs' i hyreshus sprids - men få uppgifter stämmer."¹²

Valet att studera dessa tre artiklar är att de skiljer sig från varandra i olika aspekter. De är i olika grad svar på felaktiga faktapåståenden som fått stor spridning i sociala medier, men skiljer sig även åt i när de är publicerade och vilka ämnen de behandlar. En normativ bedömning kring Viralgranskarens vara eller icke-vara är irrelevant för uppsatsen. Att Viralgranskaren valts ut är grundat på att det varit en av de större faktakoll-aktörerna av svenska medier. Därav är min utgångspunkt att det varit en framstående aktör på ämnet eftersom de fått så stor spridning. Det finns kritik mot om Viralgranskaren, och andra, faktakollsnätverk bör existera eller inte. Bland annat finns Lina Nordlunds krönika "SVT:s faktakoll är rena haveriet" (2018) som menar att faktakollsnätverk är oförsvarbara och ineffektiva ur ekonomiska perspektiv eller Åsa Linderborgs krönika "Lägg ner faktakollen" (2018) som kritiserar faktakollsnätverkens användning av en "sanningsstämpel". Hon menar att vissa saker inte kan avgöras med en sanningsstämpel eftersom verkligheten inte är en dikotomi och att faktakollföreteelser istället bidrar till journalistförakt när dessa försöker bestämma vad som är sant och falskt i olika frågor.

¹⁰ Aron Andersson (2015) "Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen".

¹¹ David Peterson (2019) "Nej, bensinens sammansättning ändrades inte den 1 maj".

¹² David Peterson (2019) "Gammalt inlägg om "kaos och bajs" i hyreshus sprids - men få uppgifter stämmer".

Även om denna kritik är från personliga krönikor som är publicerade i vinstdrivande tidningar är den inte irrelevant. I slutsatsen av Björn Alm & Irjana Filipovics kandidatuppsats *Viralgranskaren - i mediasamhällets tjänst?* (2015) kommer liknande kritik mot Viralgranskaren. De menar att företeelsens uppkomst är ett försök av journalister att ta tillbaka sin makt som tolkningsföreträdare och att det finns en utbredd högfärdighet hos redaktionen att se ned på och fördumma läsarna som brustit i sin faktakoll. Som tidigare nämnts i uppsatsen läggs ingen värdering vid Viralgranskarens, eller andra faktakollsföreteelser, vara eller icke vara i enlighet med vad Black skriver (1965). Han menar bland annat på (1965, s. 4f) att den som sysslar med retorisk kritik inte lägger någon värdering i sitt forskningsobjekt utan snarare försöker förstå varför det ser ut som det gör. Vad som därför är intressant för uppsatsen är vilka verktyg sociala medier-användare kan använda sig av för att förstå huruvida en text är mindre trovärdig än vad den ger sken av. Här blir retoriken och skolans roll mer betydande.

Även dialektik, det vill säga läran om vad som är sant och falskt, kan erbjuda nyttiga infallsvinklar inom källkritiken, men då uppsatsens fokus inte varit att lägga någon värdering kring huruvida något är sant eller inte utan istället undersöka Viralgranskarens roll som en framstående aktör inom källkritiken har detta perspektiv slopats i förmån för andra.¹³ Det har också varit nödvändigt att avgränsa arbetet vilket gör att andra relevanta teoretiska retorikbegrepp inte fått ta det utrymme de förtjänar, men det är möjligtvis en fråga om framtida forskning. En vidare avgränsning i arbetet är att det är tre artiklar som valts ut som studieobjekt. Valet av just tre artiklar har skett i en balansgång mellan att samla tillräckligt med empiri för analysen men samtidigt tillräckligt avvägd empiri för att analysen ska få ett djup. En annan avgränsning är att i uppsatsen kommer endast de tre artiklarna som presenterades ovan att studeras. Viralgranskaren har publicerat fler artiklar än de tre som används här i uppsatsen, däribland artiklar i Metros papperstidning, reportage kring fejkade bilder samt artiklar som inte är repliker på desinformation från sociala medier.

1.5 Bakgrund

Den 13 mars 2014 grundades Viralgranskaren av redaktionen på den svenska delen av tidningen Metro. Viralgranskaren var en del av det globala faktakollsnätverket IFCN¹⁴ och var en

¹³ Dialektiken förutsätter en dikotomisk världsbild där något antingen är sant eller falskt.

¹⁴ Viralgranskaren (2019) "Om Viralgranskaren".

företeelse som användes för att källkritiskt granska rykten och påståenden som blev virala på sociala medier. Vid årsskiftet 2018-2019 lade faktiskt.se ned som var det stora faktakollsnätverket jämte Viralgranskaren.¹⁵ I nuläget finns därför endast stödtjänster såsom exempelvis Näthatshjälpen kvar. Denna typ av tjänst ger internetanvändare tips på hur man bäst överlever på sociala medier där desinformation och faktafel alltjämt florerar.

Viralgranskarens syfte har varit att upptäcka desinformation och faktafel samt föra fram detta till ljuset genom att exponera artiklar, bilder och påståenden i olika former som innehåller felaktigheter. Granskningarna baseras inte på löst tyckande eller normativa värderingar utan utgår från en checklista som redaktionen på Metro sammanställt i enlighet med IFCNs riktlinjer. En kortfattad förklaring av hur granskningen går till finns att läsa på Metros hemsida och innefattar bland annat tips om att granska avsändaren till informationen, i vilket syfte informationen uppkommit och delats samt om den går att bekräfta från andra oberoende källor.¹⁶ För mer utförliga förklaringar finns även *Viralgranskarens handbok: Källkritik och självförsvar på nätet* (Larsson & Jonjons, 2018), som förutom att förklara och beskriva olika former av bedrägerier som existerar på nätet även gjort upp en praktisk checklista om trettio punkter för hur en källgranskning kan gå till. För att inte denna uppsats ska vara alltför framtung kommer checklistan inte presenteras vidare i arbetet. Dock kommer exempel därifrån att diskuteras och förklaras löpande i analysen.

¹⁵ Ett branschöverskridande samarbete mellan SVT, SR, DN, SvD & KIT som syftade till att faktakolla och granska samhällsdebatten och minska spridningen av desinformation. Faktiskt.se avbröt sin ansökan till IFCN på grund av oenighet bland aktörerna. För den som vill läsa vidare rekommenderas: www.faktiskt.se samt <https://www.mediavarlden.se/2018/10/tiden-rinner-ut-for-faktiskt-se/>.

¹⁶ Åsa Larsson (2015) "Så här gör du en egen viralgranskning - steg för steg".

2. Teoretiska begrepp

Nedan redogörs det för de olika teoridelar som används senare i analysen. Huvudsakligen rör sig uppsatsen inom omfånget för de olika persona-teorierna, samt kring doxa, doxologi och episteme. Det senare för att underlätta läsarens förståelse kring vad som är sant eller inte och varför källkritik kan vara problematiskt ur sådana synsätt. Även ethos-perspektiv har varit relevant att inkludera i analysen eftersom källkritik till stora delar är beroende av användaren och dennes kontext. Ethos är dock till stora delar likt persona (Carter, 2010, s. 504f; Bruhn, 2018, s. 101) varpå ethosperspektivet integreras i denna del. Att teoriavsnittet och metodavsnittet särskiljs från varandra i uppsatsen är för att tydligare klargöra mitt arbetssätt. Där metoden, det vill säga närläsning, är mitt sätt att arbeta med källmaterialet är de teoretiska begreppen snarare de verktyg jag använder för att bearbeta och förstå materialet.

I teori- och analysdelen av uppsatsen återkommer även några av de ursprungliga retorikerna från retorikens glansdagar: Antiken. Att de återkommer i ett arbete om källkritik kring sociala medier sker av två anledningar. För det första hade det tätt sig märkligt att skriva en retorikuppsats utan att nämna några av de stora inom ämnet, däribland Aristoteles och Cicero, som har präglat ämnet till vad det är idag. För det andra är det som använts av deras texter fortfarande relevant. Även om sociala medier är ett nytt fenomen är vikten av att förstå en retors syfte eller en texts vinkling beroende på dess publik inget som är obekant för retoriken. Att vara alltför teoribunden kan dessutom ses som en nackdel eftersom det inte ger utrymme för nya perspektiv eller öppen för alla de möjligheter som finns. Detta påpekade Cicero (bok 2:37.156) och kontentan är som nämnts att skribenten eller talaren ska bidra med något nytt och inte enbart ange referat över andras arbeten. Antikens retoriker är alltså inte bara användbara referenser på grund av deras teorier utan kan även hjälpa oss som författare och läsare att anamma nya perspektiv.

Nedan kommer persona att introduceras som teoribegrepp jämte doxa. För att inte uppsatsen ska bli alltför framtung och beklämmande att läsa har dessa avsnitt blivit relativt korta. För den som inte har full koll på begreppen är min förhoppning att det ska bli tydligare vad som menas när de tillämpas senare i analysen.

2.1 Persona & Ethos

Persona är ett begrepp som kan brytas ned i olika beståndsdelar beroende på vilken kontext ordet och teorin används i. De mer förekommande teorierna är första, andra och tredje persona. Första persona avser kort och gott hur retorn framhäver sig själv genom talet eller texten. Där ethos är ett uttryck för hur retorn uppfattas av sin publik avser första persona snarare betydelsen av dennes ordval och röst (Bruhn, 2018, s. 100f). En av de större pionjörerna kring andra persona är Edwin Black. Kontentan av hans teori utgår från vilken eller vilka målgrupper som första personas text riktar sig mot. Det vill säga att den inbillade författaren koncentrerat sin text för att övertyga ett visst publiksegment genom att designa texter med särskilda ordval och argument (Black, 2013, s. 596ff). En förlängning på teorin har gett resultatet av tredje persona. Tredje persona utgår också från den inbillade författaren men är mer intresserad av vad resterande publik upplever från en text. Det vill säga vad de människor som inte ingått i en texts målgrupp, och därmed inte inkluderas i textens budskap, upplevt (Wander, 2013, s. 604ff).¹⁷ Andra personaperspektiv finns också att tillgå i kritisk retorikteori, de kommer dock inte att behandlas i denna uppsats och har därför inte inkluderats.

2.2 Doxa

Vad är egentligen doxa? Rosengren (2008, s. 76ff) menar att doxa är en form av common sense inom en grupp människor. Common sense syftar ofta på en allmän uppfattning om vad folk gillar och ogillar eller vad som är rätt och fel. På samma sätt kan vi förstå doxa, men att det snarare är en form av common sense inom olika grupper, i allt från doxa hos en stats halva befolkning till doxan hos en enskild familj. I Sverige skulle det gå att argumentera för att det hör till den rådande doxan att varje vuxen, svensk medborgare bör känna till Sveriges fyra grundlagar, men att ett barn på andra sidan jorden inte gör det. Doxa avbildar alltså vår syn på verkligheten och existerar på olika nivåer hos olika människor.

Vid diskussioner kring doxa brukar även dess motpart, episteme, oundvikligen användas (Rosengren, 2008, s. 106). Med episteme menas sådant som vi kan hålla av för sanning. Rosengren

¹⁷ Tredje persona nämns eftersom det är så nära sammanlänkat till de tidigare. I uppsatsen kommer denna del av teorin inte få någon vidare uppmärksamhet av den enkla anledningen att människor som inte delar en texts doxa brukar vara mer [käll]kritiska än de som delar den.

(ibid.) argumenterar för att vi inte kan hålla av något för sanning, och därmed inte uppnå epistemologisk kunskap. Kunskap är snarare något som delas av många människor, något den större massan kan enas om kring värderingar eller fakta (Rosengren, 2008, s. 97). Rosengren fortsätter detta resonemang med att doxa är normativt. Den avgör för individen om något är sant eller falskt och bra eller dåligt. Däremot behöver doxan inte vara objektivt sann, utan den utgår från individen eller gruppens gemensamma sanningar och dessas världsbild.

3. Analys

För att förstå Viralgranskaren som företeelse presenteras nedan tre olika artiklar som skrivits med syfte att klargöra felaktiga rykten som florerat på sociala medier. Genom en närläsning av Viralgranskarens artiklar blir det möjligt att granska hur väl deras analys överensstämmer med de retoriska begreppen som valts ut för teoridelen samt varför det finns ett behov av att genomföra en sådan källkritisk granskning.

3.1 Analys av Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen

Under 2014 spreds artikeln ”Alva, 9, hade ett iPhone-skal med svenska flaggan på i skolan - fick kvarsittning” från sajten Storkens Nyheter.¹⁸ Artikeln handlade om hur en nioåring inte släpptes hem från Hagaskolan i Örebro, utan fick sitta av fredagseftermiddagen på kvarsittning eftersom hon hade ett mobilskal föreställande svenska flaggan. Viralgranskaren, genom journalisten Aron Andersson, svarade med artikeln ”Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen”.¹⁹ Artikeln inleder med att historien om Alva är påhittad av Storkens Nyheter, en satirsajt som medvetet sprider artiklar i syfte att väcka reaktioner. När Viralgranskaren granskade artikeln om Alva upptäcktes det att inga uppgifter i texten gick att verifiera. Bilden på ”Alva Andersson” var en genrebild från bildbyrån Fotosearch, ingen elev med namnet Alva Andersson fanns på Hagaskolan och Storkens Nyheter hade tidigare spridit ökända satirtexter i syfte att väcka uppmärksamhet. Detta blev snabbt tydligt för de som var skeptiska till texten.

Teorin om första persona utgår från de uppfattningar läsaren har av författaren genom texten. Det vill säga att det spelar ingen roll vem författaren bakom en text är, utan vad som får betydelse är hur närvarande författaren är och därmed framstår genom sin text. Ur denna synvinkel blir det irrelevant att Storkens Nyheter är en satirsida. Om läsaren av en text tolkar denne på ett visst sätt framför ett annat, det vill säga drar slutsatsen att en satirisk text är trovärdig och därmed använder den för att fortsätta prägla sin världsbild, så tolkas även författaren genom

¹⁸ Artikeln publicerades ursprungligen på www.storkensnyheter.com, en hemsida som numera är nedstängd. För den som vill ta del av artikeln finns den återskriven i Werner (2018a, s. 25f).

¹⁹ Aron Andersson (2015) ”Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen”.

texten som en person som, åtminstone delvis, delar läsarens världsbild. I en intervju med Metro framkommer det att personen bakom satirsajten är en ung man som skriver artiklar för att provocera och locka personer till så kallade clickbaits och därmed dra in reklamintäkter.²⁰ Första persona behandlar dock att vi som publik har mindre förtroende för personen bakom en text eftersom vi vet att denne inte nödvändigtvis överensstämmer med bilden vi har av personen. Ur ett källkritiskt perspektiv är detta en sund återhållsamhet eftersom det visar på ett kritiskt förhållningssätt till materialet. Ett förekommande fenomen på sociala medier är att privatpersoners åsikter sprids som fakta (Larsson & Jonjons, 2018, s. 135f). Genom att bilda sig kunskap om första persona kan alltså läsaren till viss del per automatik anamma ett källkritiskt förhållningssätt till texten och författaren. Därmed bör det även bli enklare för läsaren att urskilja eventuella vinklingar från skribentens sida.

Sociala medier erbjuder författare och skribenter möjligheter att under anonyma former snabbt sprida sina texter vilket tenderar att försvåra för läsaren att avgöra vad som är fakta eller desinformation. Alla som har internetuppkoppling kan idag producera nyheter (Nygren, 2019, s. 48). Detta fenomen försvårar för sociala medier-användare att kritiskt granska avsändaren av informationen och riskerar att blanda ihop starka åsikter med expertkommentarer (Thurén & Werner, 2019, s. 74f). Nygren (2019, s. 48) skriver även att sociala medier är utformat på så sätt att det är enkelt att sprida information, men även att designa informationen på ett snyggt sätt. Detta är inte minst fallet med Storkens Nyheter. Artikeln om Alva erbjöd en provocerande och reaktionsväckande rubrik som underlättade artikelns spridning inom många Facebook-grupper. Att en lockande rubriksättning är viktigt för spridning i sociala medier är känt sedan tidigare.²¹ Detta leder alltså till en tydlig problematik där artiklar och inlägg som inte läses igenom delas vidare i sociala flöden utan granskning av innehållet.

Genom andra persona går det att utöka förståelsen för textens läsare ur ett författarperspektiv. I Metros intervju med upphovsmakaren bakom Storkens Nyheter framkommer det att många av artiklarna har högerpopulistiska inriktningar eftersom författaren dragit slutsatsen att personer längst ut på högerkanten i den politiska skalan är mer reaktionära och därför delar mer på

²⁰ Åsa Larsson (2016) "Här är Storken - Jakob, 20, lurade hela Sverige".

Tillägg: Clickbait (på svenska ofta kallat klickbete) innebär skapandet av en rubrik av uppsägelseväckande karaktär i syfte att skapa reaktioner (Nationalencyklopedin, sökord: clickbait. Hämtad 7 januari 2020). Detta får läsaren att klicka sig in på artikeln vilket bringar reklamintäkter till företaget eller personen bakom (Nygren, 2019, s. 49).

²¹ Caitlin Dewey (2016) "6 in 10 of you will share this link without reading it, a new, depressing study says".

sociala medier än övriga målgrupper.²² Detta i sin tur leder till mer klick för hemsidan och större annonsintäkter. Andra persona gör sig här tydlig; Storkens Nyheter har en tydlig målgrupp för sina artiklar och kan därför anpassa sitt språkbruk och formuleringar därefter. Rubriken i Viralgranskarens artikel är snarlik den om Alva, samt använder liknande bilder.²³ Effekten blir rimligtvis att artikeln riktar sig, åtminstone bör det ha varit redaktionens intention, till samma målgrupp som Storkens Nyheter. I Viralgranskarens artikel faktagranskar de händelsen med flera av varandra oberoende källor, däribland kommunens områdeschef och rektorn för skolan, och avslöjar den fejkade bilden samt berättar kort om Storkens Nyheter för att läsaren ska kunna skapa sig en förståelse om satirsajten.

Ur ett doxaperspektiv innebär dessa bekräftelser inte att något per automatik är sant eller falskt, blott att det är mer sannolikt att det är så (Rosengren, 2008, s. 87). Rosengren menar (2008, s. 85) att retoriken kan användas som ett vetenskapligt verktyg för att förstå varför doxa ser ut som den gör och framförallt försöka påverka den, vilket blir eftersträvansvärd faktor för den som vill bryta sig ur sin doxa och kunna anamma ett mer källkritiskt perspektiv. Att ursprungsartikeln om ”Alva” fick så stor spridning är sannolikt för att den passade in i den doxa som delades av många människor. För dessa personer kan Viralgranskarens artikel bli meningslös. Att exemplet med Alva visade sig inte stämma förändrar inte deras doxa. Doxan, som här kanske bestod i att i Sverige får du inte vara stolt svensk, påverkas inte eftersom de som delar doxan kan räkna upp flera andra exempel på när de fått den känslan som artikeln om Alva väckte i dem.

Larsson & Jonjons (2018, s. 154) skriver att när vi rör oss på nätet måste vi konstant hålla oss kritisk till all information, att inte ta saker för givet och inte att tro på folk för att de uttrycker sig slående eller säger sig ha bevittnat eller upplevt händelsen. Detta kan tyckas jobbigt och tidskrävande att ständigt förhålla sig mot sin egna doxa, men det är inte konstigare än att vara uppmärksam när man kör bil. När man gjort det ett tag och lärt sig så sker det per automatik. Dessutom är det tillåtet att göra misstag när man är kritisk mot något på nätet, kontentan är att det kritiska granskandet måste vara en del av ens liv på sociala medier.

²² Åsa Larsson (2016) ”Här är Storken - Jakob, 20, lurade hela Sverige”.

²³ Aron Andersson (2015) ”Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen”.

3.2 Analys av *Nej, bensinens sammansättning ändrades inte den 1 maj*

I maj 2019 började ett inlägg cirkulera i facebookgruppen "Bensinupproret 2.0" om att bensinens sammansättning hade ändrats tidigare under månaden.²⁴ Personen som skrev facebookinlägget menade på att gränsen för hur mycket etanol som får blandas in i bensin höjs från 5% till 10% vilket i sin tur skulle leda till effektivare förbränning men även högre drivmedelskostnader vilket i slutändan gör det dyrare att köra bil.²⁵ Viralgranskarens David Peterson kontrade med artikeln "Nej, bensinens sammansättning ändrades inte den 1 maj" och menar att personen bakom facebookinlägget, medvetet eller ej, gjort ett misstag.²⁶ Drivmedlets sammansättning hade vid tidpunkten för inlägget inte genomgått några tydliga modifieringar och hänvisningen som personen gjorde bygger på en informationssida om E10 från ett nyhetsblad från 2011.

Vad som egentligen gör författaren bakom inlägget trovärdig är oklart eftersom det är en till synes anonym person som inte visar upp några egenskaper eller källor som stärker det som sägs. Ändå har inlägget fått stor spridning och ytterligare spätt på en eller flera av de doxa som råder inom Facebookgruppen. I Viralgranskarens artikel saknas ett ifrågasättande av författaren bakom texten. Inlägget konstateras vara fyllt av felaktigheter enligt artikeln, med uppbackning av representanter från relevanta myndigheter och föreningar, ändock finns det ett värde i att kommentera författaren som framstår av texten. Är det en privatperson som länkar en skum hemsida eller en forskare som länkar till sitt forskningsmaterial? Av artikeln att döma lutar det mer åt den första än den andra, detta är dock en öppen tolkning som åligger läsaren. Genom retoriken, och teorin kring persona, är författaren bakom och genom texten något som fångar vår uppmärksamhet tidigt. Oavsett vad för typ av Facebookgrupp, eller annat forum på sociala medier, som inlägget uppstår i behöver vi reflektera över vad författaren vill ha sagt med texten, vem riktar den sig egentligen mot, och vad får detta för konsekvenser? Viralgranskarens artikel står i motpol till facebookstatusen, men då båda sidorna använder källor (mer och mindre trovärdiga beroende på vilken sida man studerar) finns det skäl till att ifrågasätta ethos för att avgöra vems doxa som är mest trovärdig att stämma.

²⁴ Inlägget syftar på det vanligt förekommande 95 oktan-drivmedlet som då skulle bli drivmedlet E10.

²⁵ För att inte hänga ut en enstaka privatperson i en offentlig uppsats har jag valt att slopa källhänvisningen. Dock går det att läsa mer om detaljerna kring facebookinlägget i Viralgranskarens artikel (se nästa fotnot).

²⁶ David Peterson (2019) "Nej, bensinens sammansättning ändrades inte den 1 maj"

Om inte avsändaren bakom en text är tydlig så är det sett till teorin kring persona svårt, om inte omöjligt, att säga något om vilken publik som texten riktar sig till. Dock går det att dra generella slutsatser utifrån textens kontext. Att den är publicerad i en Facebookgrupp som är skapad i missnöje på grund av höga bensinpriser går det att göra kvalificerade gissningar om den stora gruppens gemensamma doxa. Texten kan då ses som en bekräftelse på doxan och ett sätt att stärka och legitimera missnöjet mot bensinpriserna. Att Viralgranskaren inte utreder detta perspektiv kan bero på försumlighet, okunskap eller helt enkelt att det inte påverkar eller förändrar deras granskning. Utifrån Viralgranskarens artikel går det att se hur statusen, vid tillfället för skärmdumpen, hade fått 3 700 gillningar. Inom gruppen för andra persona finns det alltså ett högt antal människor som delar författarens doxa och förlåter texten för dess faktabrister.

En svårighet kring den här typen av text inom en delvis sluten facebookgrupp är att inlägget stämmer överens med den doxa som majoriteten av gruppen delar.²⁷ Gruppens syfte bygger på en gemensam kritik bland medlemmarna mot höjda drivmedelsavgifter och det är rimligt att utgå från att facebookgruppens medlemmar därmed ställer sig negativa mot en drivmedelsförändring vars konsekvenser blir högre kostnader för individen. Bengtson (2019, s. 23f) skriver att det inte går att inneha epistemisk kunskap, utan att vi istället med hjälp av doxa, kan dra vad som framstår som rimliga slutsatser om världen runt omkring oss. För gruppmedlemmarna i Bensinupproret 2.0 var facebookstatusen om bensinens sammanställning inget konstigt. Informationen lät trovärdig utifrån deras världsbild och det faktum att det fanns en tillhörande källa gjorde att många valde att tro på innehållet och dela det vidare. Hur något berättas och hur detta påverkar vår upplevda verklighet är en viktig faktor enligt Hellspong (2016, s. 133f). Han menar att berättelser hjälper oss att skapa gemensamma värden och därmed stärka gruppens identitet, och i längden dess doxa.

Detta är dock inget udda fenomen. Precis som Werners slutsats i *“Ja skiter i att det är fejk det är förjävligt ändå”*²⁸ (2018a) så är detta applicerbart på alla människor längs den politiska sfären. Om något förefaller vara sant - men senare visar sig inte vara det - så skiter vi i att det är fejk. Det kunde ju ha varit sant. Ulrika Andersson tar i rapporten “Publikforskning i en di-

²⁷ Delvis sluten i den omfattning att alla kan läsa, gilla och dela inlägg och kommentarer; men det krävs medlemskap i gruppen för att skriva inlägg eller kommentarer.

²⁸ Werners slutsats fortsätter i grova drag på bokens titel: *“Ja skiter i att det är fejk det är förjävligt ändå”* ...och det gör du också!

gitaliserad och konvergerad medievärld” (2014) upp problematisering kring informationsspridning via sociala medier. Till skillnad från traditionell informationsspridning via nyhetspress, radio eller tv så genomgår informationsspridning från privatpersoner via sociala medier få eller inga granskare som kan sätta stopp eller anmärka på materialet. När en anonym person då delar eller skriver en status i en facebookgrupp som sannolikt har en gemensam doxa är risken för att åsikter eller information som baseras på felaktig fakta sprids som epistemisk kunskap. Journalisten Ann-Marie Åsheden skriver (2018, s. 31f) att yttrandefrihet är en grogrund för propaganda men att denne ofta genomskådas vid första granskningen. Bristen på granskning i en facebookgrupp där enbart gruppmedlemmar kan kommentera utgör därför ett lämpligt forum för desinformation att spridas och stärka doxan. Att veta vad som är faktamässigt fel och desinformation kan vara svårt att veta på förhand, källkritiken är inte heller ett facit på rätt och fel, sant eller falskt. Istället är det mer vad Larsson och Jonjons skriver:

Att vara källkritisk är ett förhållningssätt. Det handlar mindre om att veta något i förväg och mer om hur du agerar när du behöver ta reda på saker. (Larsson & Jonjons, 2018, s. 16)

Brooke drar liknande resonemang (2018, s. 122ff), och menar att människor har en bild av att alla har tillgång till obegränsat med information och att all fakta finns ute på internet. Han menar dock på att vi är dåliga på att utnyttja den möjlighet som internet ger oss att faktagranska och utmana vår världsbild och istället tror på det som överensstämmer med vår doxa. I Viralgranskarens artiklar söker de snarare bekräftelse från nyckelpersoner och experter snarare än att låta det påverka doxan. Brooke (2018, s. 122ff) skriver även att vi behöver träna oss i källkritik för att förstå olika parter argument och ståndpunkter, och därmed vilka vinklingar en text kan ha. Här blir alltså retoriken relevant i form av praktiska verktyg såsom pistismodellen, partesläran och retorisk kritik.

3.3 Analys av *Gammalt inlägg om “kaos och bajs” i hyreshus sprids - men få uppgifter stämmer*

Sommaren 2019 fick ett inlägg från 2017 ny spridning på sociala medier. Facebookstatusen “Dagens Värsterås” är en beskrivning som en användare kopierat, inte delat, från en annan

Facebookstatus om den rådande situationen vid ett nybyggt lägenhetsområde i Västerås. I statusen beskrevs ett polariserat klimat där svenskar var tvungna att flytta ifrån sina bostäder för att ge plats för nyanlända invandrare. Dessa skulle sedan ha misskött sig och förstört sin omgivning och för sina grannar på skattebetalarnas bekostnad. Viralgranskaren undersökte händelsen, och kom fram till att få uppgifter i statusen stämde.²⁹

Första persona är inte helt enkelt att urskilja ur Facebookstatusen av flera skäl. För det första är det en sammansättning av citat och kommentarer “ur flödet” [det vill säga statusflödet på Facebook]. Personen bakom Facebookstatusen skriver att detta inte är dennes text, men delningen på profilen ger intryck av att det är något personen i fråga står bakom. Att första persona inte är identifierbar i eller från texten behöver nödvändigtvis inte försvåra vår tolkning av texten. I uppslagsverket *Encyklopedia of Rhetoric* skriver Robert E. Brooke (2001, s. 571) att en författare aldrig kan likställas med den författare som återfinns i en text utan endast kan ses som underförstådd. Med detta menar han att den bild som målas fram av författaren är ett verk av författarens ordval och situation, och att författaren därmed är låst i sin egna kontext. Med detta i baktanke går det inte att tolka upphovspersonen bakom en text utifrån texten eftersom det inte behöver överensstämma med den riktiga personen. Detta var fallet i det första avsnittet av analysen där Storkens Nyheter bedrev satir som uppfattades som sanning utifrån somliga grupperas doxa. I sin artikel gör Viralgranskaren ingen analys eller värdering kring vem avsändaren är utan gör istället valet att inte kommentera anonymiteten bakom statusen.

En persona som uppfattas genom en text behöver inte tillhöra en fysisk person. I Cherrys artikel “Ethos Versus Persona” (1998) beskriver författaren hur vi genast tolkar en text till en verklig person bakom den. I Facebookstatusen används formuleringen “Här bor jag” som ger den inbillade författaren auktoritet över ämnet. För gemene man som läser texten drar vi nämligen tolkningen att personen bakom texten står nära händelsen och därför rimligtvis bör ha bättre koll på situationen än vad de som läser om den i andra hand har. Om texten och bilden sätts ihop utifrån ett visst sammanhang så riskerar det att överensstämma med en viss typ av doxa och därför anammats enklare än andra uppgifter. Något Viralgranskaren lyfter i sin artikel är problematiken över att vissa av uppgifterna stämmer, exempelvis att det var stökigt under inflyttning, att det generellt är en låg förvärvsinkomst bland de boende och att ett fåtal bostäder reserverats för nykomna invandrare.

²⁹ David Peterson (2019) “Gammalt inlägg om “kaos och bajs” i hyreshus sprids - men få uppgifter stämmer”.

När vissa uppgifter stämmer och andra inte är vi mer förlåtande mot författaren om vi delar doxan, något som även återfinns hos Aristoteles texter. Han menade exempelvis att människor vi litar på även ges utrymme till att inneha misstag i sin fakta (*Retoriken* 1.2.4 (1356a)). Avvikande siffror viftas bort som “det var kanske inte så illa som vi trodde men fortfarande dåligt” eller i stil med argumentet “att det är ju förjävligt ändå”. Nygren (2019, s. 50) skriver om hur det finns ett behov av att ställa högre krav på informationskunnighet i alla nivåer från empirisk forskning till informationsintag i vardagen. Nygren (2019 s. 49) skriver även om problematiken kring sociala medier då de underlättar för polarisering och demagogi. I detta fall är det inte frågan om något har hänt, det vill säga kaos och bajs hos Mimers bostäder, utan hur det ska uppfattas. Var det stökigt någon vecka vid inflytt eller är det invandrare som kletade bajs och ständigt stökar ned? Facebookstatusen är väldigt vag om händelseförloppet och låter bilden samt utvalda kärnmeningar hjälpa läsaren att dra egna slutsatser om händelseförloppet.

Larsson & Jonjons påpekar att desinformation många gånger sprids genom diffusa påståenden och händelser eftersom det står publiken fritt att göra en egen tolkning av materialet (2018, s. 139). Dunkla påståenden byggs upp och kan inte vederläggas av motparten eftersom de inte går att förneka eller bekräfta. Vederläggelse av argument bortförklaras som undantag eller fel-tolkning och låter grupper behålla sin doxa utan att ta hänsyn till motpartens argument. Rosengren (2008, s. 105f) skriver att det alltid går att motsäga och vederlägga det som framstår som sant och att vi därför aldrig kan vara helt säkra på att det finns en allmän sanning. En stor svårighet vi står inför när vi rör oss på nätet är förhållningen till en nyhet, ett inlägg eller en varningstext. Hur kan vi bryta oss ut ur vår doxa? Hur kan vi gå tillväga för att se saken mer objektivt och därmed inse "oj min doxa stämmer ju ej"? För de människor som läst, delat, gillat, kommenterat, eller på andra sätt interagerat med Facebookstatusen och delat dess doxa är ett ifrågasättande av den inte relevant. Den uppfattas helt enkelt som verklig och sann. Rosengren (2008, s. 74) skriver att det finns svårigheter att bryta sig loss ur en doxa eftersom man inte ens kommer på tanken att ifrågasätta den. Det som är sant uppfattas som sant och går inte att argumentera mot. Generellt är vi bra på att vara kritiska mot sånt vi inte tror på eller vill tro på (Larsson & Jonjons, 2018 s. 171). Det vill säga sådant som inte överensstämmer med vår doxa. Svårigheterna med källkritik är snarare att vara kritisk mot sådant som faktiskt överensstämmer med vår doxa.

4. Diskussion

Washington Post hade ett faktakollsverktyg som de stängde ned efter att de kommit till två insikter.³⁰ Den första var att desinformation och fake news spreds snabbare än vad de hann med att granska. De såg ingen poäng i att fortsätta granska nyheter och händelser när de ständigt hamnade mer back i processen. Dessutom menade de på att den grupp människor som tog åt sig av originalspridningarna och anammade desinformation och fake news till sin doxa (eller lät det bekräfta doxan) inte brydde sig om Washington Posts granskningar. Washington Posts granskningar blev alltså i deras egna mening ineffektivt i kampen mot desinformationsspridning. Av dessa anledningar blir källkritiken viktig hos individen. Vi kan inte lita på att Viralgranskaren eller andra ska granska saker åt oss (oavsett hur duktiga de är eller vilka verktyg de har) utan måste själva skaffa oss de verktyg som behövs för att kunna navigera på sociala medier. Här blir retorik och skolans roll relevant. Sociala medier har vuxit explosionsartat de senaste årtionden och som människor är vi ovana vid detta fenomen. Att lära sig retorikteori i grundskolan kan alltså hjälpa gemene man att slå hål på myter och desinformation och hjälper dessutom samhället att framföra korrekt och sanningsenlig fakta.

Huruvida Viralgranskaren var en bra lösning på att hjälpa människor att bryta sig loss ur sina missuppfattningar är irrelevant och ointressant. Viralgranskaren som företeelse existerar inte längre, och dessutom får det antas att även journalisterna bakom Viralgranskaren är låsta inom sin egna doxa. Vad som istället är intressant är hur retoriken kan hjälpa oss på samma sätt. Genom kunskap om doxa, och en sund återhållsamhet, kan vi utmana oss själva till att se saker ur andra perspektiv, våga byta åsikter och testa nya idéer när vi navigerar på sociala medier. Källkritik handlar som sagt inte endast om att slå hål på andras myter, utan även att tänka igenom vad jag själv tar för givet i min egna doxa. Här finns också en uppenbar risk. Eftersom vi mer eller mindre är fast i våra egna doxor blir denna uppsats en återspeglning av min doxa och den tolkning jag gjort av Viralgranskarens artiklar utifrån retoriken.

³⁰ Caitlin Dewey (2015) "What was fake on the Internet this week: Why this is the final column"

5. Slutsats

I Viralgranskarens artiklar fanns det vissa saker som inte kommenterades i artiklarna men som uppfattas med hjälp av retoriken, exempelvis kring vem avsändaren är i den tredje artikeln. Kanske finns det ett skäl bakom varför det inte kommenteras, men ur ett källkritiskt perspektiv är det märkligt att detta inte tas upp eller nämns. Viralgranskaren fattas också de verktyg som behövs för att läsaren ska förstå varför desinformation och faktamissar får så stort genomslag. Till retorikens hjälp finns då doxan. Jag har i uppsatsen inte haft möjlighet att gå på djupet med doxan i den mån jag velat. Aristoteles endoxa och Rosengrens doxologi, är för att nämna två perspektiv jag hade velat diskutera, särskilt ur ett källkritiskt perspektiv. Retoriken har många outnyttjade teorier och redskap som hade varit intressanta att studera och analysera till uppsatsen, och fördjupade resonemang behöver göras om retoriken ska kunna underlätta användningen av källkritik. Jag tycker mig dock ha funnit några intressanta, och outnyttjade ämnesområden, där retoriken har mycket att tillföra. Att retorik är användbart för källkritik är dock något jag vill trycka extra på, eftersom mycket av det vi studerar och eftersträvar hos retoriken är det vi behöver för att kunna bedriva källkritik.

Med denna uppsats har jag ämnat besvara frågeställningen "Hur kan retorik användas för att underlätta användningen av och förståelsen för källkritik?". Två framträdande teorier inom retorisk kritik har använts vilket gett flera nyttiga analysaspekter. Retorik är dock ett brett ämne och det finns mycket mer att utforska med diverse teorier och metoder vilket kan ligga som förslag för vidare forskning.

Källförteckning

- Ad Herennium [övers. Bergh, Birger] (2005) *Ad Herennium*. Åstorp: Rhetor förlag.
- Alm, Björn & Filipovics, Irjana (2015) *Viralgranskaren - i mediasamhällets tjänst?*
Kandidatuppsats vid Lunds Universitet.
- Andersson, Aron (2015) "Nej, skolan gav inte kvarsittning till elev med svenska flaggan på mobilen" *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20190831013724/https://www.metro.se/viralgranskaren/nej-skolan-gav-inte-kvarsittning-till-elev-med-svenska-flaggan-pa-mobilen-nKAVXkIoAn> den 6 januari 2020.
- Andersson, Ulrika (2014). "Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld"
Forskningsrapport utgiven av DEMICOM, nr 22. Sundsvall: Mittuniversitetet.
- Aristoteles [övers. Akujärvi, Johanna] (2012). *Retoriken*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Baaz, Louise (2015) *Är allt som står på internet sant?* Masteruppsats vid Lunds Universitet.
- Bengtson, Erik (2019) *The Epistemology of Rhetoric: Plato, Doxa and post-truth*.
Avhandling, Uppsala: Uppsala Universitet.
- Bergh, Birger (2007). *Konsten att få rätt*. Lund: Historisk media.
- Black, Edwin (1965). *Rhetorical Criticism*. New York: Macmillan.
- Black, Edwin (2013). "The Second Persona" i Bryan L. Ott & Greg Dickinsons (red.) *The Routledge Reader in Rhetorical Criticism*. New York: Routledge.
- Black, Edwin (2016). "On Objectivity and Politics in Criticism" i Jim A. Kuypers (red.)
Rhetorical Criticism. 2 uppl. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Brooke, Robert E. (2001). "Persona" i Thomas O. Sloane (red.) *Encyklopedia of Rhetoric*.
Oxford: Oxford University Press.
- Brooke, Collin G. (2018). "How #Trump Broke/red the Internet" i Ryan Skinnells (red.)
Faking the News. Exeter: Imprint Academic.
- Bruhn, Tommy (2018). *Delade meningar*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Carter, Michael (2010). "Persona" i Theresa Enos (red.) *Encyklopedia of Rhetoric and Composition*. New York: Routledge.
- Cherry, Roger D. (1998). "Ethos Versus Persona" *Written Communication*. Vol 15(3)
s. 384-410.
- Cicero [övers. Bergh, Birger] (2008). *Om talaren: Första boken*. Åstorp: Retorikförlaget.
- Cicero [övers. Bergh, Birger & Piltz, Anders] (2009). *Om talaren: Andra boken*. Åstorp:

Retorikförlaget

- Dewey, Caitlin (2015) "What was fake on the Internet this week: Why this is the final column" *Washington Post*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20200531001335/https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2015/12/18/what-was-fake-on-the-internet-this-week-why-this-is-the-final-column/> den 1 juni 2020.
- Dewey, Caitlin (2016) "6 in 10 of you will share this link without reading it, a new, depressing study says" *Washington Post*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20191106011859/https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/06/16/six-in-10-of-you-will-share-this-link-without-reading-it-according-to-a-new-and-depressing-study/> den 12 januari 2020.
- Gyllenkrok, Caroline (2018) "Skolor brister i undervisning om källkritik" *Dagens Nyheter*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20190518173204/https://www.dn.se/nyheter/sverige/skolinspektionen-skolor-brister-i-undervisning-om-kallkritik/> den 24 januari 2020.
- Hellspång, Lennart (2016). "Narratologisk analys" i Fischer, Mehrens & Viklunds (red.) *Retorisk kritik*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Kjeldsen, Jens E. (2008) *Retorik idag*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Åsa (2015) "Så här gör du en egen viralgranskning - steg för steg" *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20190804204645/https://www.metro.se/viralgranskaren/sa-har-gor-du-en-egen-viralgranskning-steg-for-steg-UbaNj0A4e> den 4 januari 2020.
- Larsson, Åsa (2016) "Här är Storcken - Jakob, 20, lurade hela Sverige" *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20190831013328/https://www.metro.se/viralgranskaren/har-ar-storcken-jakob-20-lurade-hela-sverige-dEugO.rSOSU> den 7 januari 2020.
- Larsson, Åsa & Jonjons, Linnéa (2018) *Viralgranskarens handbok*. Stockholm: Mondial.
- Leff, Michael & Utley, Ebony A. (2004) "Instrumental and Constitutive Rhetoric in Martin Luther King Jr.'s 'Letter from Birmingham Jail'" *Rhetoric & Public Affairs*. Vol 7(1) s. 37-52.
- Linderborg, Åsa (2018) "Lägg ned faktakollen" *Aftonbladet*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20180625033205/https://www.aftonbladet.se/kultur/a/jP7yM9/asa-linderborg-lagg-ner-faktakollen> den 8 juni 2020.
- McNair, Brian (2018). *Fake News*. New York: Routledge.
- Neteborn, Magdalena (2017). *Ethos och Persona på Facebook*. Kandidatuppsats vid Uppsala

Universitet

- Nordlund, Linda (2018) "SVT:s faktakoll är rena haveriet" *Expressen*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20180711203217/https://www.expressen.se/ledare/linda-nordlund/svts-faktakoll-ar-rena-haveriet/> den 8 juni 2020.
- Nygren, Thomas (2019). *Fakta, fejk & fiktion*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Olsson, Fredrik & Perusko, Pierre (2018) *Lögnens retorik - en studie om dragningskraften i Fake News*. Kandidatuppsats vid Lunds Universitet.
- Osborn, Michael (2004). "Rhetorical Distance in 'Letter from Birmingham Jail'" *Rhetoric & Public Affairs*. Vol 7(1) s. 23-36.
- Peterson, David (2019) "Gammalt inlägg om 'kaos och bajs' i hyreshus sprids - men få uppgifter stämmer" *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20191023091428/https://www.metro.se/viralgranskaren/gammalt-inlagg-om-kaos-och-bajs-i-hyreshus-sprids-men-fa-uppgifter-stammer-jrFjMkRBN> den 8 juni 2020.
- Peterson, David (2019) "Nej, bensinens sammansättning ändrades inte den 1 maj" *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20191023091435/http://www.metro.se/viralgranskaren/nej-bensinens-sammansattning-andrades-inte-den-1-maj-Jt9NjuFk0> den 9 januari 2020.
- Rosengren, Mats (2008). *Doxologi*. Åstorp: Retorikförlaget.
- Sigrell, Anders (2013). *Retorik för lärare*. 4:de uppl. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Skolverket (2020) "Källkritik för yngre elever" Hämtad från <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/kallkritik-for-yngre-elever> den 24 januari 2020.
- Skolverket (2020) "Källkritik för elever i årskurs 7-9" Hämtad från <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/kallkritik-for-elever-i-arskurs-7-9> den 24 januari 2020.
- Skolverket (2020) "Källkritik i gymnasieskolan" Hämtad från <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/kallkritik-i-gymnasieskolan> den 24 januari 2020.
- Sveriges Utbildningsradio (2019) "Allt svårare för äldre att granska nyhetskällor visar ny undersökning" Hämtad från: <http://www.mynewsdesk.com/se/utbildningsradio/press-releases/allt-svaarare-foer-aeldre-att-granska-nyhetskaellor-visar-ny-undersoekning-2924911> den 17 december 2019.

- Thurén, Torsten & Werner, Jack (2019). *Källkritik*. 4:de uppl. Stockholm: Liber.
- Viralgranskaren (2019) "Om Viralgranskaren" *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20191023091435/https://www.metro.se/viralgranska-ren/om-viralgranskaren-mQSfUeA9I> den 17 december 2019.
- Wander, Philip (2013). "The Third Persona: An Ideological Turn in Rhetorical Theory" i Bryan L. Ott & Greg Dickinsons (red.) *The Routledge Reader in Rhetorical Criticism*. New York: Routledge.
- Warnick, Barbara (1992) "Leff in context: What is the critic's role?" *Quarterly Journal of Speech* Vol 7(2) s. 232-237
- Werner, Jack (2014) "Därför startar vi Viralgranskaren." *Metro*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20191008153558/https://www.metro.se/viralgranska-ren/darfor-startar-vi-viralgranskaren-K..zgkGbE> den 24 januari 2020.
- Werner, Jack (2018a). "Ja skiter i att det är fejk det är förjävligt ändå" Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Werner, Jack (2018b) "Vad är en 'verklig artikel'?" *Dagens Nyheter*. Hämtad från <https://web.archive.org/web/20181104075748/https://www.dn.se/kultur-noje/jack-werner-vad-ar-en-verklig-artikel/> den 24 januari 2020.
- Åsheden, Ann-Marie (2018). *Propaganda*. Stockholm: 33 sidor.